
ARTYKUŁY

ALICJA ŁOJKO

ORCID: 0009-0007-2947-3126

Książnica Pomorska w Szczecinie

a.lojko@ksiaznica.szczecin.pl

Szczecińscy typografowie szkolni w XVII wieku – zarys problematyki

Słowa kluczowe: Pedagogium, Królewskie Gimnazjum Karolińskie, szkolnictwo, drukarstwo, druki szkolne, drukarze szkolni, Szczecin

Keywords: Pedagogium, Royal Carolinum Gymnasium, education, printing, school publications, school typographers, Szczecin

Niniejszy artykuł jest wstępną próbą zarysowania środowiska szczecińskich typografów, legitymujących się tytułami drukarzy szkolnych, działających w XVII wieku na rzecz Pedagogium Książęcego (Paedagogium Illustre), a następnie – Królewskiego Gimnazjum Karolińskiego (Regium Gymnasium Carolinum). Ich działalność¹ przeanalizowano na podstawie księgozbioru XVII-wiecznych pomeraników zgromadzonych w Książnicy Pomorskiej oraz baz starych druków dostępnych

---

¹ Środowisko szczecińskich drukarzy nie było nigdy przedmiotem gruntownych badań. Opublikowano kilka artykułów przyczynkarskich omawiających początki sztuki drukarskiej w Szczecinie w XVI w. oraz opracowań na temat jej rozwoju w kolejnych stuleciach, zob. Immanuel Friedrich Levezow, *Die Wanderung der Buchdruckerkunst, ihre Ankunft in Pommern, Ausbreitung und gegenwärtiger Zustand daselbst, insbesondere zu Stettin* (...) (Stettin: gedruckt mit Effenbartischen Schriften, 1777); Gottlieb Mohnike, *Die Geschichte der Buchdruckerkunst in Pommern* (Stettin: Aug. Ferdin. Bülow, 1840); Werner Bake, *Die Frühzeit des pommerschen Buchdrucks im Lichte neuerer Forschung* (...) (Pyritz: Bakesche Buchdruckerei und Verlagsanstalt, 1934); Alodia Kawecka-Gryczowa, Krystyna Korotajowa, oprac., *Drukarze dawnej Polski od XV do XVIII wieku*, t. 4: *Pomorze* (Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1962), 465–528; Christoph Reske, *Die Buchdrucker des 16. Und 17. Jahrhunderts im deutschen Sprachgebiet* (Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2002).

online². Ważne, a niecytowane dotychczas, informacje na temat świadczenia usług drukarskich na rzecz szkoły ujawniły akta z Archiwum Państwowego w Szczecinie³. Są to odpisy korespondencji urzędowej prowadzonej między szczecińskimi drukarzami a władzami szwedzkimi. Dotyczą głównie uzyskiwania drukarskich przywilejów i podejmowanych przez typografów zabiegów w celu zapewnienia swoim zakładom legalnej, dochodowej działalności. Ze źródeł tych wyłania się obraz warsztatów drukarskich z różnorodną, lecz zarazem typową produkcją realizowaną na zlecenia placówek oświatowych. Szczecińska szkoła jawi się nie tylko jako ośrodek edukacyjny i wychowawczy, ale również jako centrum życia kulturalnego, literackiego i teatralnego.

W XVII stulecie miasto wkroczyło z dwiema oficynami drukarskimi. Jedna prowadzona była przez następców Johanna Eichorna⁴, pierwszego stałego drukarza w Szczecinie⁵, druga przez następców Georga Rhetego⁶, astronoma, *notabene* absolwenta Pedagogium. Od 1604 roku datuje się początek działalności trzeciej oficyny – Drukarni Książęcej, przeniesionej z Barth do Szczecina, gdzie działała do 1631 roku⁷.

Od 1569 roku rozpoczynają się nieprzerwane losy szczecińskiego drukarstwa. Pedagogium było już wtedy placówką z 25-letnią historią, zmuszoną do korzystania z dobrodziejstw typografii zamiejscowej. Profesorowie publikowali swe dzieła z dala od Szczecina, m.in. w Wittenberdze, Lipsku i obu Frankfurtach. Niedogodność ta miała wprawdzie jedną zaletę – współpraca z oficynami zlokalizowanymi w znaczących ośrodkach handlu książką zapewniała autorom szybsze dotarcie do odbiorców, zwłaszcza z kręgów akademickich.

Pierwszym typografem, który legitymował się urzędowym tytułem drukarza szkolnego, był na rynku szczecińskim Georg Götzke⁸, który działał od 1622 roku przez kolejnych 40 lat. Wzenił się w rodzinę drukarzy, która w mieście prowadziła

² VD17 (Das Verzeichnis der im deutschen Sprachraum erschienenen Drucke des 17. Jahrhunderts), dostęp 8.03.2023, <http://www.vd17.de>; CERL (Consortium of European Research Libraries), dostęp 8.03.2023, <https://www.cerl.org>.

³ Archiwum Państwowe w Szczecinie (dalej: APS), Fundacja Najświętszej Marii Panny w Szczecinie (dalej: FNMP), sygn. 1469.

⁴ Alicja Łojko, *Johann Eichorn*, Encyklopedia Pomorza Zachodniego – pomeranica.pl, dostęp 30.04.2023, https://pomeranica.pl/wiki/Johann_Eichorn.

⁵ Filia jego frankfurckiego zakładu rozpoczęła działalność wiosną 1569 r., zob. Kawecka-Gryczowa, Korotajowa, *Drukarze*, t. 4, 478–480.

⁶ Alicja Łojko, *Georg Rhete*, Encyklopedia Pomorza Zachodniego – pomeranica.pl, dostęp 30.04.2023, [https://pomeranica.pl/wiki/Georg_Rhete_\(I\)](https://pomeranica.pl/wiki/Georg_Rhete_(I)).

⁷ Alicja Łojko, *Drukarnia Książęca*, Encyklopedia Pomorza Zachodniego – pomeranica.pl, dostęp 30.04.2023, https://pomeranica.pl/wiki/Drukarnia_Książęca.

⁸ Nazwisko zapisywano niekiedy w formach *Gotze* lub *Goetschius*. Alicja Łojko, *Georg Goetze*, Encyklopedia Pomorza Zachodniego – pomeranica.pl, dostęp 30.04.2023, https://pomeranica.pl/wiki/Georg_Goetze.

działalność od kilku dziesięcioleci, a wywodziła się od owego pierwszego stałego szczecińskiego drukarza, Johanna Eichorna. Götzke objął warsztat po zmarłym bezpotomnie szwagrze, Samuelu Kelnerze⁹.

W odpisie królewskiego reskryptu z 10 sierpnia 1647 roku, skierowanego do ówczesnych władz Szczecina, znajduje się informacja o nadaniu Georgowi Götzkemu tytułu drukarza szkolnego *Pedagogium*. W piśmie zwracano się o zwolnienie typografa z wszelkich obciążeń na rzecz miasta oraz zapewnienie mu utrzymania. Z kolei w dokumencie z 22 maja 1650 roku – podpisanym przez wicegubernatorów i radców królewskich szwedzkiego Pomorza: J.N. Lillienströhma, S. Hempela i F. Rohla – donoszono, że Georg Götzke, drukarz *Pedagogium* Książęcego, człowiek w podeszłym wieku i z 30-letnim stażem w zawodzie, wnosi prośbę, aby przywilej drukarski, potwierdzony przez władze szwedzkie w 1647 roku, przekazać po jego śmierci córce Annie, której rękę przyobiecał swemu czeladnikowi Danielowi Starckemu. Władze do owej prośby ustosunkowały się przychylnie, a także zwróciły się do burmistrza i rajców Szczecina, żeby zechcieli utrzymywać i chronić suplikanta oraz w żadnym wypadku nie pozwolili, aby znów był oskarżany i niepokoiony¹⁰. Jest to z pewnością nawiązanie do dawnego sporu między Götzkiem a jego niegdyś czeladnikiem Michaeliem Höpfnerem¹¹. Po otwarciu własnego biznesu Höpfner wdał się w wieloletni konflikt ze swym byłym mistrzem dotyczący starań o uzyskanie przywilejów na druk wydawnictw szkolnych, przeznaczonych na potrzeby konsystorza, oraz śpiewników i katechizmu Marcina Lutra. W tej materii ów spór zakończył się na niekorzyść Höpfnera. Ten jednak uzyskał inny tytuł – od października 1656 roku tytułował się bowiem drukarzem królewskim i radzieckim (*Königlicher und Rathsbuchdrucker*). Spór obu drukarzy dokumentuje jeszcze jedno źródło z zasobu szczecińskiego Archiwum Państwowego¹², w którym czytamy, że Höpfner nie może drukować pism, na które przywilej mają już Götzke i jego zięć Daniel Starcke¹³, a więc druków szkolnych oraz dotyczących spraw *Pedagogium* i konsystorza, w tym dysput, obwieszczeń oraz wierszy pisanych przez studentów i profesorów. Wyjątek stanowiły mowy pogrzebowe, które Höpfner mógł składać i drukować, ale jedynie wtedy, gdy autorami owych tekstów byli obcy akademicy, niezwiązani bezpośrednio z *Pedagogium*. Uregulowane zostały także kwestie zatrudnienia pracowników (a właściwie ich podbierania), nakładów i rozwiązań technicznych.

---

⁹ Alicja Łojko, *Samuel Kelner*, Encyklopedia Pomorza Zachodniego – pomeranica.pl, dostęp 25.04.2023, https://pomeranica.pl/wiki/Samuel_Kelner.

¹⁰ APS, FNMP, sygn. 1469.

¹¹ Alicja Łojko, *Michael Höpfner*, Encyklopedia Pomorza Zachodniego – pomeranica.pl, dostęp 25.04.2023, https://pomeranica.pl/wiki/Michael_Höpfner.

¹² APS, FNMP, sygn. 1469.

¹³ Alicja Łojko, *Daniel Starcke*, Encyklopedia Pomorza Zachodniego – pomeranica.pl, dostęp 25.04.2023, https://pomeranica.pl/wiki/Daniel_Starcke.

Produkcja drukarni Götzkego miała charakter kilkutorowy. Prasy w jego zakładzie tłoczyły przede wszystkim pisma okolicznościowe. Wszystkie uroczystości miejskie, szkolne, śluby i pogrzeby wymagały stosownej oprawy. Adresatami owych okazjonalnych wydawnictw byli panujący książęta, przedstawiciele warstwy urzędniczej dworskiej oraz miejskiej, patrycjusze, kupiectwo, duchowieństwo, nauczyciele oraz członkowie ich rodzin.

Realizacja zobowiązań na rzecz Pedagogium stanowiła drugą stronę działalności Götzkego. Życie szkolne także dostarczało wielu pretekstów do pisania okazjonalnych tekstów. Żałobną poezją żegnano przedwcześnie zmarłych szkolnych kolegów i profesorów. Okazją do twórczości o swobodniejszym charakterze były zaślubiny nauczycieli. Gratulatoria podpisane przez uczniów drukowano również z okazji uzyskania stopni naukowych przez wykładowców. Stosownymi drukami czczono pedagogów przybywających do Szczecina w celu objęcia profesorskich katedr oraz opuszczających swoje dotychczasowe posady¹⁴.

Z kadry profesorskiej wywodzili się autorzy sztuk i adaptacji scenicznych. Pisali na potrzeby szkolnego teatru, który miał edukować, wychowywać, ale też dostarczać rozrywki. Zaproszenia do audytorium na występy oratorskie i dramatyczne ukazywały się w drukarni Götzkego wielokrotnie. Kierowane były do rodziców, mecenasów szkoły, znamienitych obywateli miasta, również uczniów, a podpisywane przez urzędującego rektora lub konrektora, rzadziej przez profesorów. Płodni na polu dramatopisarstwa byli konrektor Heinrich Schaeivius¹⁵, rektorzy – Martin Leuschner¹⁶ i Johannes Micraelius¹⁷. Teksty pisano i wystawiano niejednokrotnie w dwóch wersjach językowych – łacińskiej i niemieckiej. W 1639 roku rektor Martin Leuschner wydrukował u Götzkego sztukę *Praxis Liviana*¹⁸, opartą na wątkach z historii wojen rzymskich, a nawiązującą do aktualnej sytuacji politycznej w Europie. Przykładem twórczości Heinricha Schaeviusa jest m.in. dramat *Arcadia*, będący przeróbką utworu Philippa Sydneya. Jego wystawienie zapowiedziano na 22 lipca 1650

¹⁴ Alicja Łojko, Agata Michalska, „Szczecińskie druki okolicznościowe z XVI i XVII wieku jako źródło wiedzy o historii miasta i jego mieszkańcach”, w: *Druki ulotne i okolicznościowe – wartości i funkcje. Materiały Międzynarodowej Konferencji Naukowej Wojnowice, 8–10 października 2004*, red. Krzysztof Migoń, Marta Skalska-Złat, Anna Żbikowska-Migoń (Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2006).

¹⁵ Alicja Łojko, *Heinrich Schaeivius*, Encyklopedia Pomorza Zachodniego-pomeranica.pl, dostęp 25.04.2023, https://pomeranica.pl/wiki/Heinricus_Schaeivius.

¹⁶ Agata Michalska, *Martin Leuschner*, Encyklopedia Pomorza Zachodniego – pomeranica.pl, dostęp 20.04.2023, https://pomeranica.pl/wiki/Martin_Leuschner.

¹⁷ Więcej o tym autorze zob. artykuł Agnieszki Borysowskiej w niniejszym tomie, tam dalsza literatura.

¹⁸ Martin Leuschner, *Praxis Liviana, Hoc est Drama Oratorium (...)* (Stetini: typis Georgii Goetschii, 1639).

roku¹⁹. Schaeivius dokonał także adaptacji scenicznej tragedii *Thebais* Stacjusza Papińskiego, granej w murach szkoły kilka miesięcy później tego samego roku²⁰.

Świadectwem edukacyjnej i naukowej działalności była publikacja podręczników, dysertacji, dysput, kwestii, rozpraw teoretycznych i naukowych polemik. Na tym polu aktywny był Johannes Micraelius, publikując cykl dysput teologicznych *Contra Heterodoxiam Calvinianam*, drukowanych czcionkami Götzkego w latach 1649–1658²¹.

Najobszerniejszą grupę szkolnych druków stanowiły dysputy i dysertacje, skromniejszą – kwestie. Zdominowane były przez zagadnienia teologiczno-filozoficzne, etyczno-polityczne, prawne i fizyczno-przyrodnicze. Rzadziej podejmowano tematy literackie i językowe, choć tu przykładem może być *Dissertationum Philologicarum Decas De Origine Lingvarum...*²² z 1652 roku, zbiór 10 dysertacji przygotowanych pod kierunkiem Heinricha Schaeiviusa, który miał w swoim dorobku także publikacje przeznaczone do celów dydaktycznych²³. Podczas pracy w szczecińskiej szkole wydał on m.in. słownik niemiecko-łacińsko-grecki²⁴, który według zamysłu autora miał uzupełniać metodykę nauczania łaciny realizowaną w Pedagogium. Profesor Schaeivius publikował również teksty z zakresu medycyny²⁵, czego przykładem jest praca o anatomii człowieka wydana u Götzkego w 1653 roku²⁶. Spod prasy typografa wyszły także dzieła innego profesora-medyka, Georga Kirstena²⁷, pierwszego wykładowcy medycyny w Pedagogium. Była to mowa przygotowana na inaugurację

---

¹⁹ Henricus Schaeivius, *Herrn Philippsen von Sydney Arcadia, in vier dramatische Abhandlungen verfasst* (...), ([Stettin]: gedruckt bey Georg Götzken [...], [1650]).

²⁰ Henricus Schaeivius, *Thebais das traur Spiel: aus dem (...) Römischen Poeten Publ. Papin. Statio zusammen gezogen* (...) (Alten Stettin: gedruckt bey Georg Götzken [...], [1650]).

²¹ Johannes Micraelius, *Contra heterodoxiam Calvinianam* (...) (Stetini: typis Georgii Goetschii [...], 1649–1658).

²² Henricus Schaeivius, *Dissertationum Philologicarum Decas De Origine Lingvarum Et Qvibusdam Earum Attributis, qvarum (...) Habita sunt in Illustri Stetinensium Gymnasio* (Stetini: typis Georgii Goetschii, 1652).

²³ Agnieszka Borysowska, *Kultura książki w dawnym Szczecinie (XVII–XVIII w.). Studia z pogranicza bibliologii i literaturoznawstwa* (Szczecin: Książnica Pomorska, 2018), 233–239.

²⁴ Henricus Schaeivius, *Vocabularium Grammaticale ad AEumethodia[m] didacticam concinnatum* ([Stettini: typis Georgii Goetschii, [1655]).

²⁵ W 1660 r. Heinrich Schaeivius uzyskał stopień doktora medycyny na Uniwersytecie w Jenie.

²⁶ Henricus Schaeivius, *Anatomischer Abriss* (...) (Alten Stetin: gedruckt bey Georg Goetzken [...], 1653).

²⁷ Alicja Łojko, *Georg Kirsten*, Encyklopedia Pomorza Zachodniego–pomeranica.pl, dostęp 20.04.2023, https://pomeranica.pl/wiki/Georg_Kirsten.

profesury w 1647 roku²⁸ oraz tekst zatytułowany *Adversaria et animadversiones...*²⁹, będący polemiką z poglądami Johanna Agricoli (1590–1668), medyka i alchemika wrocławskiego.

Osobną grupę dokumentów, świadczącą o realizowanej w szkole dydaktyce, stanowią publikowane plany zajęć lekcyjnych. Do 1663 roku Götzke drukował plany sporządzane przez rektorów Johannes a Micraeliusa i jego następcę Daniela Schulztego³⁰. Za dwa semestry owego roku ukazały się one w drukarni Johanna Valentina Rhetego³¹, drukarza królewsko-pomorskiego (Königlich Pommerschen Buchdruckers), który od 1663 roku używał także tytułu drukarza szkolnego, stając się na tym polu konkurentem Daniela Starckego³². Ten drugi przejął firmę po zmarłym w tym samym roku teściu, Georgu Götzkem. Opublikowanie planu na rok 1668, inaugurującego działalność Regium Gymnasium Carolinum, przypadło w udziale Rhetemu³³.

Czterdziestoletni dorobek drukarni Georga Götzkego to około 700 druków³⁴, z czego 480 pochodzi z okresu, kiedy nosił tytuł typografa szkolnego. Śmierć Götzkego nie zachwiała działalnością drukarni, gdyż wspomniany Daniel Starcke przejął kierownictwo nad warsztatem. Mężem Anny, córki Götzkego, był prawdopodobnie od połowy lat 50. Jego działalność w Szczecinie trwała 35 lat, a więc niewiele krócej niż teścia. Drukarz starał się unowocześnić firmę, wyposażając ją m.in. w nowe wzory czcionek i ozdobników drukarskich. Okres, w którym prosperował na szczecińskim rynku, był szczególnie trudny dla miasta i niesprzyjający dla rozwoju firmy. Brandenbursko-szwedzkie zmagania wojenne dotknęły bezpośrednio miasto. Szczecin kilkakrotnie oblegano, w wyniku czego ucierpiał także zakład Starckego. Problemy nie ominęły również Pedagogium, zleceniodawcy drukarza. Po okresie rozkwitu uczelni za rektoratu Micraeliusa szkoła znalazła się w kryzysie. Spadająca liczba pobierających naukę, rozluźniona dyscyplina szkolna, rotacja nauczycieli i pustki w kasie uczelni spowodowały, że w 1666 roku, po zbadaniu stanu placówki

²⁸ Georg Kirstenius, *Programma Georgii Kirstenii, Medicinae Doctoris & Professoris Regij, Ad Studiosam, & Medicinae cupidam Juventutem in Paedagogio Stetinensi. Publicatum (...)* ([Stetini]: typis Goetschianis, 1647).

²⁹ Georg Kirstenius, *Adversaria, et animadversiones, in Johannis Agricolae commentaria in Populum & Chirurgiam parvam. Darinnen der falsche und betriegliche Gebrauch der Chymischen Artzneyen* (Gedruckt zu Alten Stettin: G. Götzke für J. Mamphras, 1648).

³⁰ Agata Michalska, *Daniel Schultze*, Encyklopedia Pomorza Zachodniego–pomoranica.pl, dostęp 20.04.2023, https://pomoranica.pl/wiki/Daniel_Schultze.

³¹ Alicja Łojko, *Johann Valentin Rhete*, Encyklopedia Pomorza Zachodniego-pomoranica.pl, dostęp 20.04.2023, https://pomoranica.pl/wiki/Johann_Valentin_Rhete.

³² Alicja Łojko, *Daniel Starcke*, Encyklopedia Pomorza Zachodniego-pomoranica.pl, dostęp 23.04.2023, https://pomoranica.pl/wiki/Daniel_Starcke.

³³ Joachim Fabricius, *Fons Sapientiae, Stetini in Gymnasio Carolino Ex Dei Gratia Reclusus, Der Weissheit Brunn zu Stettin im Carolinischen Gymnasio (...) wider eröffnet (...)* (Alt. Stettin: gedruckt bey Joh. Val. Rheten (...), 1668).

³⁴ Dane na podstawie katalogu Książnicy Pomorskiej. Baza VD17 odnotowuje 453 druki.

przez specjalnie powołaną do tego komisję, postanowiono o jej zamknięciu. W końcu następnego roku otwarto zreformowane już Królewskie Gimnazjum Karolińskie. Zaprojektowane przez szwedzkiego króla Karola XI statuty i regulaminy szkoły opublikowane zostały w 1667 roku jako *Acta Inaugurationis Gymnasii Carolini* w drukarni Johanna Valentina Rhetego³⁵.

Wspomniana sytuacja polityczna hamowała rozwój miasta na wielu polach. Paradoksalnie sprzyjała jednak działalności drukarskiej Daniela Starckego, gdyż był to okres rozwoju prasy publikującej wieści o aktualnych wydarzeniach. W 1676 roku ów drukarz uzyskał przywilej na wydawanie gazety „Stettiner Relations Postillion”³⁶. Druk prasy zapewniał stały dochód zakładowi typograficznemu. Uzyskanie przywileju stało się zarzewiem sporu z oficyną Rhetów, którzy dotąd mieli te prawa na drukarskim rynku szczecińskim. Starckemu udało się utrzymać uprawnienia do roku 1684, mimo prób odzyskania ich podejmowanych przez dawnych posiadaczy u ówczesnych władz³⁷.

Działalność Daniela Starckego nie była wolna od dalszych konfliktów ze wspomnianym już Michaeliem Höpfnerem, którego warsztat był jednym z trzech działających w owym czasie na szczecińskim rynku – obok Starckego i Rhetów. W latach 1672–1673 Höpfner próbował uzyskać u władz możliwość rozszerzenia swojej działalności o druk wydawnictw szkolnych, jednak bez powodzenia. Wezwano go do respektowania przywileju Starckego i zaprzestania drukowania wierszy uczniów Królewskiego Gimnazjum Karolińskiego, a także innych publikacji szkolnych. Dzieńców drukarni Höpfnera, wdowę Annę i syna Samuela, również wzywano do poszanowania prawa i nienaruszania interesów Starckego w związku z kolejnymi skargami wnoszonymi przeciwko nim przez tego drukarza³⁸. Zdarzały się jednak przypadki pomijania drukarzy szkolnych przez samych zleceniodawców. Z sierpnia 1661 roku pochodzi skarga teścia Starckego, Georga Götzkego, na rektora Daniela Schultzego, który drukował swoje teksty w konkurencyjnej oficynie Johanna Valentina Rhetego³⁹. Ten ostatni tytuł typografa szkolnego uzyskał dopiero dwa lata później.

Daniel Starcke po modernizacji szkoły, w adresie wydawniczym umieszczał formułę: „Typis Danielis Starckii Regii Gymnasii Carolini Typographi”. Charakter produkcji pozostał niezmienny. Śladem swojego poprzednika drukował szkolne dysertacje i dysputy. Świadectwem realizowanej w szkole edukacji były także wykazy uczniowskich prac, plany zajęć szkolnych oraz sprawozdania z realizacji owych

³⁵ *Acta Inaugurationis Gymnasii Carolini* (Stetini: Typis Johann Valent. Rhetii, 1647).

³⁶ Władysław Myk, „Zarys rozwoju szczecińskiej prasy codziennej do XVI do XX wieku (1537–1945)”, *Przegląd Zachodniopomorski* 12 (1997), 1–2, 47.

³⁷ Więcej o sporze drukarzy: Kawecka-Gryczowa, Korotajowa, *Drukarze*, t. 4, 520–521.

³⁸ APS, FNMP, sygn. 1469.

³⁹ Tamże.

planów za rok mijający⁴⁰. Owe druki – tytułowane *Catalogus Lectionum* lub *Catalogus Lectionum et Exercitationum* – wychodziły zarówno spod pras drukarni Starckiego, jak i Johanna Valentina Rhetego. W 1683 roku warsztat Rhetego objął syn Friedrich Ludwig i prowadził go aż do śmierci w styczniu 1700 roku.

Synowie Daniela Starckiego także poszli w ślady ojca, zostając drukarzami. Pierwszy usamodzielniał się Daniel Benjamin⁴¹, który w 1682 roku objął stanowisko drukarza uniwersyteckiego w Greifswaldzie; Carl Gustaw⁴² pozostał zaś w Szczecinie, by odziedziczyć schedę po ojcu zmarłym w 1697 roku.

Tymczasem oficyna Rhetego, konkurująca przez lata z oficyną Starckiego, trafiła w ręce Gabriela Dahlena⁴³, z urodzenia gdańszczanina, który ożenił się z wdową po Ludwigu Friedrichu Rhetem. Dahlen zamyka poczet szczecińskich XVII-wiecznych typografów. Początek jego samodzielnej działalności przypadł na schyłkowe miesiące tego stulecia. Powiązanie jego drukarni ze szkołą znalazło wyraz w potwierdzeniu oficjalnego tytułu „drukarza i księgarza królewsko-szwedzkiej rejencji i gimnazjum” („Königlich-Schwedische Regierungs- und Gymnasialbuchdrucker und Buchhändler”) wydanym 17 listopada 1700 roku przez władze szwedzkie.

Zlecenia druku różnego typu wydawnictw przez szkołę zapewniały zakładom ciągłość produkcji i pewny zbyt. Aby prowadzić drukarnie w sposób legalny i dochodowy, ubiegano się o przywileje, które w prawie określały relację między drukarzami a władzami. Drukiem utrwalano dorobek naukowy kadry profesorskiej, rozprawy, dysertacje, a także szkolne rozprawki, popisy uczniowskie, druki okolicznościowe, plany lekcji, sztuki teatralne, co dowodzi szerokiego zakresu życia i działalności szkoły; ukazuje ją jako prężny ośrodek naukowy i edukacyjny, korzystający z usług miejscowej typografii.

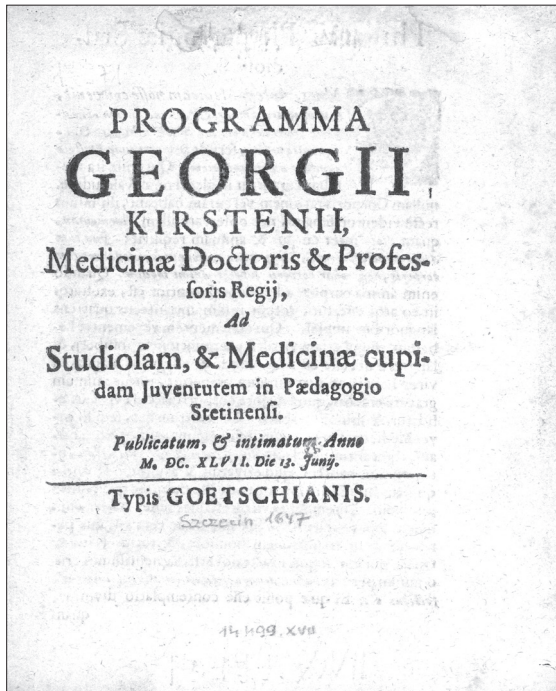
⁴⁰ Więcej na temat tych wydawnictw: Małgorzata Cieśluk, „Johann Ernst Pfuel jako rektor Królewskiego Gimnazjum Karolińskiego w świetle planów wykładów i wykazów prac studenckich. Wybrane zagadnienia”, w: *Od Pedagogium Książęcego do Gimnazjum Mariackiego. Z dziejów szkolnictwa półwyzszego w Szczecinie do początków XIX w.*, red. Agnieszka Borysowska (Szczecin: Książnica Pomorska, 2018), 109–144.

⁴¹ Alicja Łojko, *Daniel Benjamin Starcke*, Encyklopedia Pomorza Zachodniego – pomeranica.pl, dostęp 23.04.2023, https://pomeranica.pl/wiki/Daniel_Benjamin_Starcke.

⁴² Alicja Łojko, *Karl Gustav Starcke*, Encyklopedia Pomorza Zachodniego – pomeranica.pl, dostęp 23.04.2023, https://pomeranica.pl/wiki/Karl_Gustav_Starcke.

⁴³ Alicja Łojko, *Gabriel Dahlen*, Encyklopedia Pomorza Zachodniego –pomeranica.pl, dostęp 24.04.2023, https://pomeranica.pl/wiki/Gabriel_Dahlen.

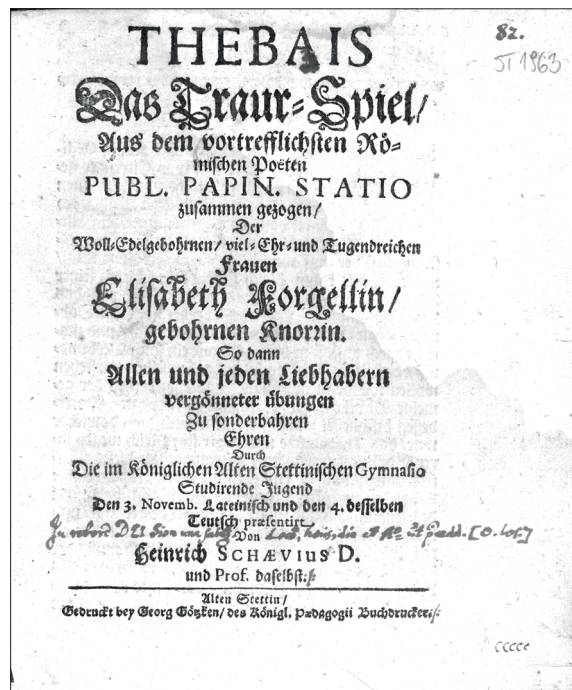

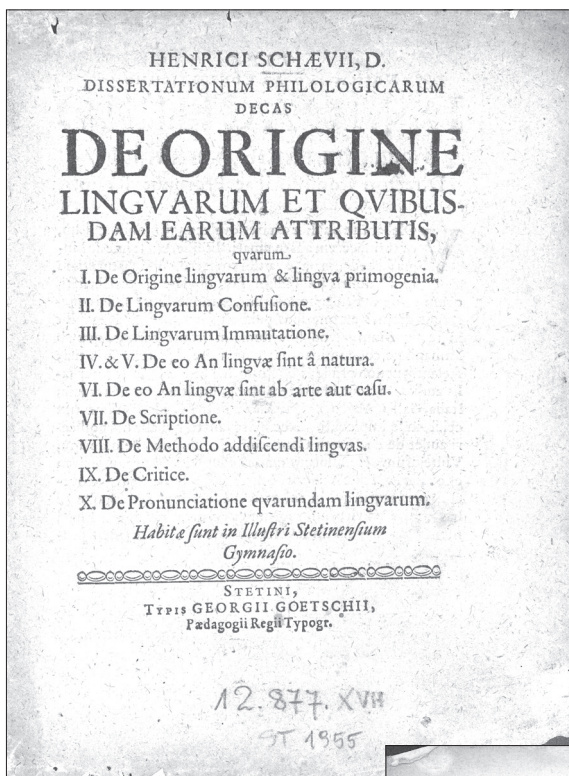
Tekst wydany na inaugurację profesury Georga Kirstena, 1647 rok

Źródło: Książnica Pomorska.

Sztuka *Thebais* grana
 w murach szkoły,
 w dwóch wersjach językowych,
 1650 rok

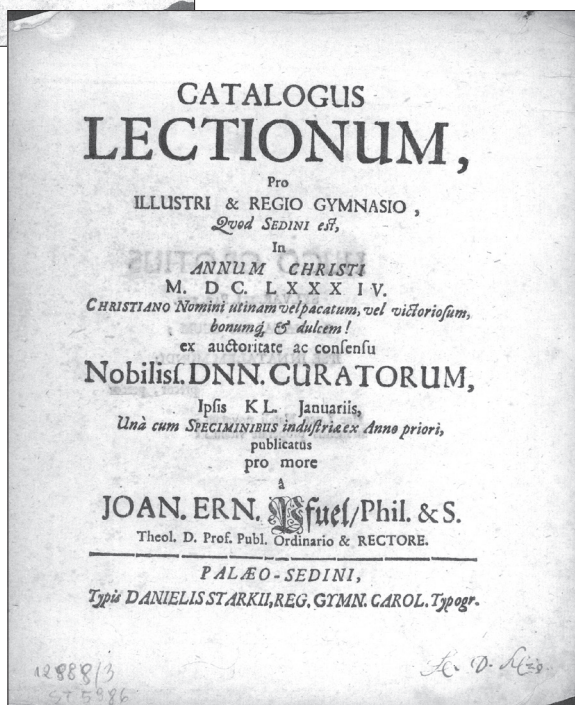
Źródło: Książnica Pomorska.

Wykaz dysertacji lingwistycznych
przygotowanych pod kierunkiem
Heinricha Schæviusa, 1652 rok

Źródło: Książnica Pomorska.

Catalogus Lectionum,
wydany za rektoratu

Johanna Ernsta Pfuela, 1684 rok

Źródło: Książnica Pomorska.

Bibliografia

Źródła niepublikowane

Archiwum Państwowe w Szczecinie. Fundacja Najświętszej Marii Panny w Szczecinie, sygn.65/37/0/12/1469.

Źródła publikowane

Acta Inaugurationis Gymnasii Carolini. Stetini: Typis Johann Valent. Rhetii, 1647.

Fabricius, Joachim. *Fons Sapientiae, Stetini in Gymnasio Carolino Ex Dei Gratia Reclusus, Der Weissheit Brunn zu Stettin im Carolinischen Gymnasio (...) wider eröfnet (...)*. Alt. Stettin: gedruckt bey Joh. Val. Rheten (...), 1668.

Kirsten, Georg. *Adversaria, et animadversiones, in Johannis Agricolae commentaria in Poppium, & Chirurgiam parvam. Darinnen der falsche und betriegliche Gebrauch der Chymischen Artzneyen*. Gedruckt zu Alten Stettin: G. Götzke für J. Mamphras, 1648.

Kirstenius, Georg. *Programma Georgii Kirstenii, Medicinae Doctoris & Professoris Regij, Ad Studiosam, & Medicinae cupidam Juventutem in Paedagogio Stetinensi (...)*. [Stetini]: typis Goetschianis, 1647.

Leuschner, Martin. *Praxis Liviana, Hoc est Drama Oratorium (...)*. Stetini: typis Georgii Goetschii, 1639.

Micraelius, Johannes. *Contra heterodoxiam Calvinianam (...)*. Stetini: typis Georgii Goetschii (...), 1649–1658.

Schaeavius, Heinricus. *Anatomischer Abriss*. Alten Stetin: gedruckt bey Georg Goetzken (...), 1653.

Schaeavius, Heinricus. *Dissertationum Philologicarum Decas De Origine Lingvarum Et Quibusdam Earum Attributis, quarum (...) Habita sunt in Illustri Stetinensium Gymnasio (...)* Stetini: typis Georgii Goetschii (...), 1652.

Schaeavius, Heinricus. *Herrn Philippsen von Sydney Arcadia, in vier dramatische Abhandlungen verfasst (...)*. [Stettin]: gedruckt bey Georg Götzken (...), [1650].

Schaeavius, Heinricus. *Thebais das traur Spiel: aus dem (...) Römischen Poeten Publ. Papin. Statio zusammen gezogen (...)*. Alten Stettin: gedruckt bey Georg Götzken (...), [1650].

Schaeavius, Heinricus. *Vocabularium Grammaticale ad AEmethodia[m] didacticam concinnatum*. [1655].

Opracowania

Bake, Werner. *Die Frühzeit des pommerschen Buchdrucks im Lichte neuerer Forschung (...)*. Pylitz: Bakesche Buchdruckerei und Verlagsanstalt, 1934.

Borysowska, Agnieszka. *Kultura książki w dawnym Szczecinie (XVII–XVIII w.). Studia z pogranicza bibliologii i literaturoznawstwa*. Szczecin: Książnica Pomorska, 2018.

CERL (Consortium of European Research Libraries). Dostęp 8.03.2023. <https://www.cerl.org>.

Cieśluk, Małgorzata. „Johann Ernst Pfuel jako rektor Królewskiego Gimnazjum Karolińskiego w świetle planów wykładów i wykazów prac studenckich. Wybrane zagadnienia”. W: *Od Pedagogium Książęcego do Gimnazjum Mariackiego. Z dziejów szkolnictwa*

- półwyszczyzny w Szczecinie do początków XIX w.*, red. Agnieszka Borysowska, 109–144. Szczecin: Książnica Pomorska, 2018.
- Kawecka-Gryczowa, Alodia, Krystyna Korotajowa, oprac. *Drukarze dawnej Polski od XV do XVIII wieku*. T. 4: *Pomorze*. Wrocław–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1962.
- Krall, Wojciech. *Johannes Micraelius*. Encyklopedia Pomorza Zachodniego – pomeranica.pl. Dostęp 20.04.2023. https://pomeranica.pl/wiki/Johannes_Micraelius.
- Levezow, Immanuel Friedrich. *Die Wanderung der Buchdruckerkunst, ihre Ankunft in Pommern, Ausbreitung und gegenwärtiger Zustand daselbst, insbesondere zu Stettin (...)*. Stettin: gedruckt mit Effenbartischen Schriften, 1777.
- Łojko, Alicja. *Daniel Starcke*. Encyklopedia Pomorza Zachodniego – pomeranica.pl. Dostęp 25.04.2023. https://pomeranica.pl/wiki/Daniel_Starcke.
- Łojko, Alicja. *Daniel Benjamin Starcke*. Encyklopedia Pomorza Zachodniego – pomeranica.pl. Dostęp 23.04.2023. https://pomeranica.pl/wiki/Daniel_Benjamin_Starcke.
- Łojko, Alicja. *Drukarnia Książęca*. Encyklopedia Pomorza Zachodniego – pomeranica.pl. Dostęp 30.04.2023. https://pomeranica.pl/wiki/Drukarnia_Książęca.
- Łojko, Alicja. *Gabriel Dahlen*. Encyklopedia Pomorza Zachodniego – pomeranica.pl. Dostęp 24.04.2023. https://pomeranica.pl/wiki/Gabriel_Dahlen.
- Łojko, Alicja. *Georg Goetze*. Encyklopedia Pomorza Zachodniego – pomeranica.pl. Dostęp 30.04.2023. https://pomeranica.pl/wiki/Georg_Goetze.
- Łojko, Alicja. *Georg Kirsten*. Encyklopedia Pomorza Zachodniego – pomeranica.pl. Dostęp 20.04.2023. https://pomeranica.pl/wiki/Georg_Kirsten.
- Łojko, Alicja. *Georg Rhete*. Encyklopedia Pomorza Zachodniego – pomeranica.pl. Dostęp 30.04.2023. [https://pomeranica.pl/wiki/Georg_Rhete_\(I\)](https://pomeranica.pl/wiki/Georg_Rhete_(I)).
- Łojko, Alicja. *Heinrich Schaevius*. Encyklopedia Pomorza Zachodniego – pomeranica.pl. Dostęp 25.04.2023. https://pomeranica.pl/wiki/Heinricus_Schaeuius.
- Łojko, Alicja. *Johann Eichorn*. Encyklopedia Pomorza Zachodniego – pomeranica.pl. Dostęp 30.04.2023. https://pomeranica.pl/wiki/Johann_Eichorn.
- Łojko, Alicja. *Johann Valentin Rhete*. Encyklopedia Pomorza Zachodniego – pomeranica.pl. Dostęp 20.04.2023. https://pomeranica.pl/wiki/Johann_Valentin_Rhete.
- Łojko, Alicja. *Karl Gustav Starcke*. Encyklopedia Pomorza Zachodniego – pomeranica.pl. Dostęp 23.04.2023. https://pomeranica.pl/wiki/Karl_Gustav_Starcke.
- Łojko, Alicja. *Michael Höpfner*. Encyklopedia Pomorza Zachodniego – pomeranica.pl. Dostęp 25.04.2023. https://pomeranica.pl/wiki/Michael_Höpfner.
- Łojko, Alicja. *Samuel Kelner*. Encyklopedia Pomorza Zachodniego – pomeranica.pl. Dostęp 25.04.2023. https://pomeranica.pl/wiki/Samuel_Kelner.
- Łojko, Alicja, Agata Michalska. „Szczecińskie druki okolicznościowe z XVI i XVII wieku jako źródło wiedzy o historii miasta i jego mieszkańcach”. W: *Druki ulotne i okolicznościowe – wartości i funkcje. Materiały Międzynarodowej Konferencji Naukowej Wojnowice, 8–10 października 2004*, red. Krzysztof Migoń, Marta Skalska-Zlat, Anna Żbikowska-Migoń, 44–54. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2006.
- Michalska, Agata. *Daniel Schultze*. Encyklopedia Pomorza Zachodniego – pomeranica.pl. Dostęp 20.04.2023. https://pomeranica.pl/wiki/Daniel_Schultze.

Mohnike, Gottlieb. *Die Geschichte der Buchdruckerkunst in Pommern*. Stettin, 1840.

Myk, Władysław. „Zarys rozwoju szczecińskiej prasy codziennej do XVI do XX wieku (1537–1945)”. *Przegląd Zachodniopomorski* 12 (1997), z. 1–2, 47.

Reske, Christoph. *Die Buchdrucker des 16. und 17. Jahrhunderts im deutschen Sprachgebiet*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2007.

VD17 (Das Verzeichnis der im deutschen Sprachraum erschienenen Drucke des 17. Jahrhunderts). Dostęp 28.04.2023. <http://www.vd17.de>.

Abstrakt

Celem artykułu jest przybliżenie działalności prowadzonej przez szczecińskich typografów posiadających tytuł drukarzy szkolnych w XVII wieku, w kontekście ich współpracy z najważniejszą placówką edukacyjną w mieście – Pedagogium Książęcym i późniejszym Królewskim Gimnazjum Karolińskim. Starano się pokazać, jaki repertuar wydawniczy realizowano na zlecenie owej szkoły i jakie starania podejmowali drukarze w celu uzyskania i utrzymania tytułu i przywileju drukarskiego.

School typographers in 17th-century Szczecin – An overview

Abstract

The aim of this article is to provide an insight into the activities carried out by Szczecin's school typographers holding the title of “drukarzy szkolnych” (school typographers) in the 17th century. This is done in the context of their collaboration with the most important educational institution in the city – the Pedagogium Książęce (Ducal Pedagogium) and later the Royal Carolinum Gymnasium. The article aims to showcase the range of publications published on behalf of these schools and the efforts made by typographers to obtain and maintain their title and printing privileges.

Cytowanie

Alicja Łojko, „Szczecińscy typografowie szkolni w XVII wieku – zarys problematyki”, *Przegląd Zachodniopomorski* 38 (2023), 67: 126–138. DOI: 10.18276/pz.2023.38-06.